

УДК-4Т
Т-58
ББК-81.1

М. ТИЛЛЯХОЧАЕВА

КОРБУРДИ ПЕШВАНДҲОИ ФЕЪЛСОЗ ДАР АШЪОРИ АБДУРРАҲМОНИ ҶОМӢ

Калимасозӣ яке аз роҳҳои асосӣ ва маъмули ғановати таркиби луғавӣ буда, дар қатори масъалаҳои гуногуни сарфу наҳв дар забоншиносӣ мавқеи муҳим дорад. Тадқиқи калимасозӣ ва муайян намудани қонуни дохилии забон дорои аҳамият ва зарурати маҳсул мебошад. Инро вазъи таркиби луғавӣ, корбурди қолабҳои анъанавӣ ва нави калимасозӣ, васеъ гаштани доираи истифода, маъно ва вазифаи нав касб намудани унсурҳои калимасоз талаб менамояд. Бо ёрии пешванд сохтани калимаҳои нав таърихи тӯлонӣ дорад.

Вазифа ва мавқеи пешванду пасвандҳо як хел набуда, дар калимасозии исм асосан пасвандҳо, дар сифат ҳам пасванду ҳам пешвандҳо ба қор раванд, пас дар калимасозии феълҳо баръакс исм пешвандҳо бештар истифода мешаванд.

Муҳаққиқон Н.И.Шанский дар забоншиносии рус ва Ш.Рустамов дар забоншиносии тоҷик дуруст қайд кардаанд, ки асоси пайдоиши пешванд пешоянд мебошад. С.Ҷалимов аз хусуси тобишҳои маъноӣ илова кардани пешвандҳо ба калимаҳои мустақил чунин андешаронӣ намудааст: «Префикс гарчи дорои маъноӣ муайян аст, вале вай дорои сифатҳои воҳиди мустақили лексикӣ нест» [9, с.291].

Мо тасмим гирифтаем, ки оид ба мавқеъ ва корбурди пешвандҳои калимасоз дар ғазалиёти Абдураҳмони Ҷомӣ таваккуф кунем.

Мушоҳидаҳо нишон медиҳанд, ки чунин унсурҳо дар ғазалиёти Ҷомӣ зиёд ба назар расида, ба шоир баҳри ҳадафрас шудани матлаб мусоидат намудаанд.

Ҷомӣ дар осори хеш кӯшиш кардааст, ки тамоми имконоти забонро мавриди қорбаст қарор дода, тавассути пешвандҳои калимаҳои нав эҷод намояд. Маводи гирдомада баёнгари он аст, ки мақоми пешвандҳои феълсоз дар осори Ҷомӣ ягона нест. Барои муайян гардидани мавқеи пешвандҳо дар ифодаи тобишҳои маъноӣ феълҳо ба мисолҳое, ки бо пешванди бар- ва дар- сохта шудаанд, таваҷҷӯҳ мекунем.

Пешванди бар- дар калимасозӣ ҳамеша маъноӣ зарфии худ – боло, рӯйро нигоҳ доштааст. Ин пешоянд дар наср ва забони гуфтугӯӣ доираи истеъмоли маҳдуд дошта, дар назм бештар истифода бурда мешавад. Он аз ҷумлаи унсурҳои сермахсули феълсозии ғазалиёти Ҷомӣ ба шумор омада, тавассути он теъдоди зиёди феълҳо сохта шудаанд.

Феълҳое, ки гунаи содаи онҳо сермаъно буда, дар шакли сохта ба як маъноӣ мушаххас омадааст. Феълҳои содаи омадан, овардан, кандан, афрӯхтан, афшондан, рафтан, печидан, тохтан, шукуфтан ва ғайра баъди замима

гардидани пешванди бар- ба маънои мушаххас истифода гардиданд. Ин баёнгари он аст, ки ин пешванд дар ташхиси маъноӣ яке аз феълҳои нақши муайян мебозад.

*Бархост з-оби дидаи мо ҳар тараф ҳубоб,
Зад хайма дар навоҳии мо лашқари фироқ [1, с.9].*

Дар «Фарҳанги забони тоҷикӣ» шаш маъноӣ вожаи «**бархостан**» шарҳ дода шудааст:

1.Ба по хестан; 2.Ба ҳаракат омадан, азм кардан; 3.Баромадан, баланд шудан; 4.Қиём кардан, исён бардоштан, хуруҷ кардан; 5. Аз байн бардоштан, аз миён рафтани, нест шудан, гум шудан; 6. Ҳосил шудан, натиҷа додан, падида омадан [8, ҷ.1, с.153].

Дар шакли «хостан// хезидан» ифодаи танҳо 3 маъноӣ он (1. Бархостан, барпо шудан; 2. Пайдо шудан, баромадан, ҳосил шудан [8, ҷ.2, с. 474] қайд шуда, маъноӣ «баромадан» дар мисоли мазкур дар шакли сохта ҳосил гардидааст. Боиси зикр аст, ки маъноӣ «баромадан» дар «Фарҳанги осори Чомӣ» ифода наёфтааст.

Мисоли дигар:

*Чу мутриб лаб бубаст аз назми Чомӣ,
Баромад аз суроҳӣ бонги қулқул [1, с.16].*

Феълҳои «омадан» (6 маъно) ва «баромадан» (8 маъно) танҳо дар як тобиши маъноӣ: «пайдо шудан» бо ҳам муродиф буда, маъноӣ «берун шудан» (аз суроҳӣ берун шудани садо) маҳз туфайли ҳамроҳи гаштани пешванди бар- ба феъли «омадан» ҳосил шудааст.

Баромадан 1. Боло омадан, боло рафтани. 2. Берун шудан, хорич гардидани. 3.Баланд шудан. 4. а) намоён шудан, зоҳир гардидани, падида омадан. б) шуруъ кардани, сар задани. 5. Муқобил шудани, сар ба сар шудани, баробар шудани; мувофиқ омадан, муқовамат кардани, истодагарӣ кардани. 6. Зиддият кардани, мубориза кардани, муқолифат намудани. 7. Ҳосил шудани, иҷро гардидани. 8. Феъли ёридиҳанда дар феълҳои таркибии номӣ, мас. ном баровардани, пур баромадан, садо баромадан [7, ҷ.1, с.150].

Ба мисоли дигар таваҷҷӯҳ мекунем:

*То сохт маро дар дил меҳри руҳи ту манзил,
Дил аз ҳама барқандам, меҳр аз ҳама бубридам [1, 38].*

Дар «Фарҳанги забони тоҷикӣ» 4 маъноӣ феъли «кандан»:

1. Кофта, кофта гирифтани; 2.Чидани гирифтани, чудо кардани; 3.Гурехтани, пора кардани; 4.Таҳи чизери кофта; вайрон кардани, кофта хароб кардани) ва 4 маъноӣ калимаи «барқандам»: 1. Кандани; густан; решакан кардани; 2. Бозгирифтани, рӯндани, ситондани; 3.маҷ. Хароб кардани, нобуд кардани; аз байн бурдани, аз буну бунёд нест кардани; 4. Задани; нақш барқандам нақш задани, нақш шинондани) шарҳ ёфта, вале маъноӣ «буридан, қатъ кардани», ки дар мисоли фавқ ба мушоҳида мерасад, тазаккур нагардидааст. Ин тобиши маъноӣ феъли «барқандам» дар «Фарҳанги осори Чомӣ» барои шарҳи таркиби «тамаъро аз бех барқандам» омадааст [5, с.82].

Феъли «барафшондан», ки маъноӣ «нисор кардани»-ро дорад, дар шакли содда (афшондан) 5 маъно ва дар шакли сохта (барафшондан) маъноӣ рехтани,

резондан, пошидан, нисор карданро, ки дар байти зерин ба назар мерасад, метавонад ифода кунад:

Катли ушиоокро чӣ ҳоҷати тег?

Рӯй бинмо, ки чон барафшионам [1, с.54]

Дар «Фарҳанномаи киноя» боз як тобиши маъноии феъли мазкур - «тарк кардан, даст бардоштан» ва барои тасдиқи он аз Саной намуна оварда шудааст:

Орифон, к-ин сухан фурӯ хонанд,

Ҳар чӣ чуз ҳақ буд, барафшионанд [4, с.123].

Вожаи «фигандан» (шаклҳои дигари он – фикандан, афгандан, афкандан) маъноҳои: 1.Андохтан, партофтан; 2.Ғалтондан, вайрон кардан; 3.мач.Мағлуб кардан; 5.мач.Сокит кардан, бардоштан, бекор кардан; 6.Густурдан, паҳн кардан [8, ҷ.2, с.431]-ро ифода намуда, маъноии «дур кардан» аз мисоли боло дар сурати ҳамроҳ кардани пешванди «бар-» ба даст меояд.

Парда зи рух барфиган, чомаи чон чок кун,

Тарфи кулаҳ баришкан, тоҷи сарон хок кун.

Таркиби «кулоҳ баришикастан» маъноии маҷозии «фахру мубоҳот, нахвату гурур ва такаббур варзидан» [4, с. 76]-ро дорад. Феъли «шикастан» тобишҳои зиёди маъноии дошта, ҳатто ба сифати радиф дар ашъори бузургон хизмат кардааст, аз ҷумла дар ғазали Камоли Хучандӣ чунин маънохоро ифода кардааст: озурда кардан, ваъдахилофӣ кардан, пора кардан:

Эй одати қадимат дилҳои мо шикастан,

Бар худ дуруст кардӣ аҳду вафо шикастан.

Тарсам, ки пойи нозук озурда сози, эй дил,

Ин обгина то кай дар зери по шикастан? [4, ҷ.2, с. 527].

Ё худ дар ашъори Лоик дар шакли сифати феълӣ мехонем:

Ман бо дили шикаста, хуммори ношикаста,

Дар дасти интизорам гулҳои даста-даста,

Мурдам дар интизорат, деринтизори ошиқ [10, с.223].

Пешванди **дар-** аз пешоянди дар ба вучуд омадааст. Он дар забони адабии пешина низ васеъ истифода бурда мешуд. Пешванди дар-бо феъл омада, ифодаи ҳаракат ё равиши амал ба дохил ва ё ҳолати он дар дохил истеъмол мегардад. Маъноии зарфии ин пешванд баёнгарии он аст, ки ин пешванд бештар ба ҳаракат иртибот дошта, ба ин сабаб асосан феъли амалу ҳаракат мавриди истифода қарор мегирад. Масалан омадан – даромадан, овардан – даровардан, афтодан-дарафтодан, гузаштан-даргузаштан ва ғайра. Маъноии аслии ин пешванд дар феълҳои даромадан, дарафтодан, даррабудан қисман ҳис карда шавад ҳам, умуман хеле суст шудааст. Дар феълҳои даррасидан, даргузаштан ва даргирифтан маъноии аслии ин пешванд тамоман аз байн рафтааст.

Танҳо дар феълҳои даромадан ва даровардан пешоянди дар- аз асоси феълӣ чудонашаванда аст. Дар феълҳои номбурда пешванди ме- ва ҳиссаҳои инкории на- пеш аз пешванди дар- меоянд: надаромад, намедарояд, медаровард.

Дар феълҳои боқимонда пешванди ме- ва ҳиссаҳои инкории на- дар байни асосии феълию пешванди феълсоз меоянд: дармегирифт, дарнамемонад, дармеафтод, дарнагиранд ва монанди инҳо.

Мавқеи истеъмоли ин пешванд нисбат ба пешвандҳои дигари дар боло овардашуда зиёдтар аст.

Ошиқам, бечораам, дармондаам,

Бе дилу бе дину дилбар мондаам [1, с. 97].

Феъли «мондан» маъноҳои 1. Боқӣ будан, доимӣ ва безавол будан; 2. Пас мондан, акиб мондан; 3. Гузаштан, вогузаштан, монондан» ва ҳамчун омоним маънои «монанд будан, шабеҳ будан (шудан) шабоҳат доштан»-ро ифода намуда, маънои маҷозии «1. Гирифтор шудан, мубтало шудан; 2. Очиз мондан, ночор мондан, дар ҳолати беилоҷ мондан», ки дар мисоли боло ба кор рафтааст, дар шакли сохтаи «дармондан» ҳосил мегардад.

Дар ҷойи дигар феъли мазкур дар шакли сифати феълии замони гузашта (ва «дармондагӣ» гирифторӣ ба ҳоли ногуворе, очизӣ, нотавонӣ, ноилоҷӣ, мӯхтоҷӣ ва бечорагӣ низ ба ҳамин маъно корбаст гардидааст:

Бад-ин хубӣ чунин дармонда чунӣ?

Чаро чандин кашӣ, охир, забунӣ? [5, с. 193].

Феъли «овардан» маънои «чизеро ё касеро аз ҷое ба ҷое нақл ё ҳамл кардан, касеро ба ҷое расондан, ҳозир кардан» [8, ҷ. 2, с. 895] ифода намуда, дар байти поён феъли «даровардан» ба маънои «дохил кунонидан» омадааст:

На чун подон зи ҳар гӯшаи дарорӣ,

Зи дигар гӯш берунаи гузорӣ [8, ҷ. 1, с. 194].

Дар мисоли дигар феъли мазкур маънои ихтилоф пайдо кардааст:

Зи ногаҳ ба расми ҳавохоҳие

Даровард дарёие моҳие [5, с. 194].

Феъли «гузаштан» маънои зиёд дошта, дар шакли сохтаи «даргузаштан» метавонад маънои нав «гузарон, зудгузар»-ро касб кунад, ки намунаи зер шоҳиди ин гуфтаҳост:

Чунин шавқе, ки ман дорам, чӣ таскин ёбад, ар ногаҳ,

Бурун оиву чун умри азизат даргузар бинам [1, с. 96].

Аз таҳлили мисолҳо бармеояд, ки пешвандҳо дар калимасозӣ, ифодаи тобишҳои нозуки маънои нав, маъниҳои тоза мавқеи муайян дошта, барои баёни равшан, пуробуранг ва барҷаставу саҳеҳ инъикос кардани фикр корбаст гардидааст. Таълифи «Фарҳанги осори Чомӣ» ва шарҳи феълҳои сохта шаҳодат бар он дорад, ки унсурҳои калимасозии забони тоҷикӣ, махсусан пешвандҳо барои инъикоси «маъноҳои истеъмолии хоси эҷодӣи шоир» мусоидат менамояд.

Хулоса, пешвандҳо дар қиёс бо пасвандҳо дар забони тоҷикӣ нисбатан каммаҳсуланд. Бо вучуди ин, саҳми онҳо дар инкишофи забони адабӣ ва бою ганӣ гардонидани таркиби луғавии он зиёд ва назаррас мебошад.

Калидвожаҳо: калимасозӣ, ашъори Чомӣ, феъл, сохти феъл, пешвандҳо

Пайнавишт:

1. Чомӣ, А. Ғазалиёт, мураббаъ, тарҷеъ, марсия, муқаттаъот, рубоӣёт. Душанбе, 1964.- 405 с.

2. Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик. Дар 3 ҷ. - Душанбе: Дониш, 1985.- ҷ.1.- 356 с.
3. Хучандӣ, К. Девон. Таҳия ва тасҳеҳи матн аз А.Шоҳаҳмад ва Саидов С., Хучанд: Андеша, 2011.- 744 с.
4. Мирзониё, Мансур. Фарҳангномаи киноя. –Техрон, 1382.
5. Нуров, А. Толковый словарь произведений Джамии. Том.1. Душанбе, 1983.- 536 с.
6. Рустамов, Ш. Калимасозии исм дар забони адабии тоҷик.-Душанбе: Дониш, 1981.- 220 с.
7. Саймиддинов, Д. Вожашиносии забони форсии миёна.-Душанбе: Паванд, 2001
8. Фарҳанги забони тоҷикӣ (иборат аз 2 ҷ.). –Москва, 1969.
9. Ҳалимов, С. Калимасозии исм дар забони адабии тоҷик аз рӯи забони “Гулистон” Саъдӣ // Масъалаҳои забон ва адабиёт. Қисми 2.-Душанбе, 1975
10. Шералӣ, Лоик. Куллиёт. Иборат аз ду ҷилд. Ҷилди 1. Ашъор.– Душанбе, «Адиб», 2008. – 560 саҳ.

Reference Literature

1. Djami, A. *Gazels, Murabba, Tardje, Elegies, Kita, Rubai*. –Dushanbe, 1964. -405pp.
2. *Grammar of Modern Tajik Literary Language. In three volumes*. –Dushanbe: Knowledge, 1985. –V.1. -356pp.
3. Kamol Khudjandi. *Divan. Preparation of the text by A. Shokhakhmad and S. Saidov*. – Khudjand: Idea, 2011. -744pp.
4. Mirzoniya Mansur. *Dictionary of Allegories*. Tehran, 1382.
5. Nurov A. *Interpretation Dictionary of Djami's Works*. –V.1. –Dushanbe, 1983. -536pp.
6. Rustamov Sh. *Word-Building of Nouns in the Tajik Literary Language*. –Dushanbe: Knowledge, 1981. -220pp.
7. Saymiddinov D. *Glossary of the Middle-Persian Language*. –Dushanbe: Association, 2001.
8. *Interpretation Dictionary of the Tajik Language. In 2 volumes*. –Moscow, 1969.
9. Khalimov S. *Word-Building of Nouns in the Tajik Literary Language. Based on the material of Saadi's "Link Garden" // Issues of Language and Literature. 1.2*. – Dushanbe, 1975.
10. Sherali Loik. *Collection of Compositions. In 2 volumes. V.1*. – Dushanbe: Writer, 2008. -560pp.

Глаголобразующие приставки в произведениях Абдурахмана Джами

Ключевые слова: словообразование, поэзия Джами, глагол, структура глагола, префикс

Данная статья даёт сведения о словообразовании с префиксами бар-, дар- в поэзии Джами. Словообразование является одним из популярных способов обогащения лексического состава языка. Префиксы играют большую роль в образовании новых слов с разными оттенками понятий.

The Usage of Verbal Suffixes in the Poetry by Abdurakhmon Jami

Key words: word-building, Jami's poetry, verb, verb structure, prefix

The article dwells on word-building with prefixes **бар-**, **дар-** in Jami's poetry. Word-building is one of the popular ways of enriching the basic stock of words of the language. Into the bargain, prefixes play a great role in the formation of new words with different shades of meaning.

Роҷеъ ба муаллиф:

Тилляходжаева Муҳаббат Набиҷоновна, номзади илмҳои филология, дотсент, мудири кафедраи методикаи таълими забон ва адабиёти тоҷики Донишгоҳи давлатии Хуҷанд ба номи акад. Б.Гафуров (Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Хуҷанд); e-mail: tillyahodzhaeva@mail.ru

Сведения об авторе:

Тилляходжаева Муҳаббат Набиджановна, кандидат филологических наук, доцент, заведующий кафедрой методики преподавания таджикского языка и литературы Худжанского государственного университета им. акад. Б.Гафурова (Республика Таджикистан, г. Худжанд); e-mail: tillyahodzhaeva@mail.ru

Information about the author:

Tillyakhodjayeva Mukhabbat Nabijonovna, Candidate of Philological Sciences, Associate Professor, chief of the department of Tajik language and Literature Methods of Teaching under Khujand State University named after acad. B. Gafurov (Tajikistan, Khujand); e-mail: tillyahodzhaeva@mail.ru